

חינוך בפרשה ב"ה

נושאים חינוכיים

בפרשת השבוע

פרשת וארא חינוך לאחריות ובחירה חופשית

3 [ב] כי אני הכבדתי את לבו, א"ר יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה [היתה] ממנו שיעשה תשובה, שנא' כי אני הכבדתי את לבו, א"ל ר"ש בן לקיש יסתם פיהם של מינין אלא ב"ה אם ללצים הוא יליץ, שהקב"ה מתרה בו באדם בפעם ראשונה שניה ושלשית ואינו חוזר בו והוא [הוא] גועל [את] לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, אף כך פרעה הרשע כיון ששיגר הקב"ה ה' פעמים ולא השגיח על דבריו א"ל הקב"ה אתה הקשית ערפך, והכבדת את לבך, הריני מוסיף [לך] טומאה על טומאתך הוי כי אני הכבדתי את לבו. (שמו"ר פ"ג א—ד)

4 [א] ויחזק ה' את לב פרעה, כיון שראו הקב"ה שלא חזר בו מחמש מכות ראשונות, מכאן ואילך אמר הקב"ה אפילו אם ירצה [רצה] לשוב אני [מחזק] אחזק לבו כדי שאפרע כל הדין עמו. כאשר דבר ה' אל משה, שכן כתב יח ואני אקשה את לב פרעה. (שמו"ר פ"ג א—ז)

5 ואם כן י"ז, איך צוה השם שיאמינו לעולם במשה, הא "הכל בידי שמים" חוץ מידת שמים" (ברכות ל"ג ב) ואין חידושה" מברחת הבחירה" י"ז ושואל יבחר משה אחר זה חלילה, להוסיף מדעתו י"ז ועל כרחין, שהש"ת שלל ממנו הבחירה לגמרי, ובשאר מכות כמלאכים י"ז.

הנהגה חינוכית

6 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

7 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

8 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

9 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

10 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

11 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

12 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

13 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

14 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

15 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

16 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

17 ואמנם, האמת אשר אין ספק בו, שפעולת האדם אין מסורות לו: אם ירצה - יעשה; ואם לא ירצה - לא יעשה, מפאת הקב"ה שיקריטו עליו - ומפני זה ראוי לצוותו. אמר: ראה נמתי לקישי היום את-המים ואת-הטוב, את-הטובה ואת-הטובה - והנרע נמתי (דברים ה, ט"ו) ויש הבחירה לנו בעת. ותב העושה למי שימרהו; והמגיד למי שיעבד: אם תשמעו; ואם לא תשמעו. ותב העמוד וההתקדמות; ולמדתי אתם את-פניהם (שם י"א ט) ולימדתי אתכם ושמרתם מצותי (שם ה, א) וכל-מה שראו בלמד הפעולות.

למנוח ביום ראשון, ח"ו

בכל התורה כולה יש בחירה חופשית, והיא יסוד לכל דת ומוסר. בלעדה אין מקום לכל חשבון, עונש ואחריות... אבל הבחירה הזאת קיימת רק ביחס לענינים הקטנים ששייכים ליהודי, ולא במה שנוגע לצבור, כגון שייכותו למין האנושי...

התורה והפסיקה

הכפיה במובן הלאומי ההיסטורי האלוהי, היא תוכנה של כפיית הר כניגות⁸⁰. אמנם יש לאדם בחירה חופשית, אך לא לגבי כל הדברים. אדם אינו יכול לחזור להיות אדם ולחיות ציפור השט במרחבים. אולי יוכל להתנתח כמו ציפור, לשים קינו על ראש העצים ולשיר, אך לעולם ישאר אדם. כמו כן, הטבע הישראלי כפוי עליו בכפיית הר כניגות. הוא מציאיות אלוהית מוחלטת שאינה ניתנת לשינוי. אמונתו של היהודי אינה מתחילה מהתאמצותו האישית והתעמקותו, אלא מהטבע שלו; אלא שטבע זה יש לגלותו על-ידי לימוד. לימוד אמונה מסייע למצוא את הגונו בעומק הטבע.

הקשר בין אמונתו לשינוי האמונה

עין אי"ה

כא. אריב"ל תשעה ועבד מצטרפין. כרוב עם תתגדל קדושת רוממות כבוד עבודת השם ית'. אמנם להיות עיקר השלימות הוא הבא מצד הבחירה החפשית בהכרת האמת לאמתתו ובהישרת דרכיו ע"פ התורה והמצוה. ע"כ אין ראוי להיות קדושת השי"ת הצריכה ציבור נעשית כעבדים שהם משועבדים לאדונייהם ומוכרחים במעשיהם שלא מצד בחירתם ג"כ, וזאת היא אחת מטעמי תורה בהרחקת העבדות, "כי לי בני ישראל עבדים"¹, ולא עבדים לעבדים². וע"פ הירושלמי³ טעם פטור עבדים מק"ש, דבעי מי שא"ל אלא אדון אחד, והיינו שתהי' הכרתו באחדות השם ית' הכרה עצמית, מצד ידיעתו ורגשות נפשו הטהורות. וזהו מיוסד ע"פ הכלל הגדול שיסוד השלימות האנושי בכללו בנוי ע"פ הבחירה החפשית. אמנם זאת המדה צודקת היא בערך אל הפרטים, כי כל איש פרטי הוא בוחר גמור בדרכיו לטוב ולהפכו, מה שא"כ משפט הכלל, על כלל ישראל נאמר⁴ "חי אני אם לא ביד חזקה וגו' אמלך עליכם", ודברי העקידה⁵ בענין הברית דפ' נצבים הם שאין בערך הכלל שום בחירה, ע"כ אם שהכלל הוא קיבוץ פרטים, אבל יש בו איזה יתרון עצמי בכללו, במה שאין בו תפיסת מקום בחירה אל הרע הגמור, והנסיגה מאחרי ה' לגמרי. והבחירה בנויה רק אם יהיו הפרטים של הכלל רבים ונשאים במעלה גדולה או מעטים ופחותים במעלה. ע"כ כאשר מספר העשרה הוא ערך הכלל. אמנם התשעה המה מספרים הפרטיים, והעשירי הוא סוכם את הכלל⁶. ע"כ אותה התכלית עצמה שימצא כמה שלעומת הפרטים אין ראוי לצרף עבד, יוכל להצטרף לעשירי. כי בערך הכלל גם בתור עבדים תתכן התכלית המוכרחת לכא, ואם שאינו דומה למעלת בנים, ע"כ תשעה ועבד מצטרפין.

התשובה שר' אלעזר בן דורדיא קרא מרמזות ענקי היצור האלה.

זוהי התשובה שר' אלעזר בן דורדיא קרא מרמזות ענקי היצור האלה. הוא הכיר שהדבר תלוי רק בו, הוא הנו אחראי בעד מעשיו, משום שהאדם הנהו יחידה מוסרית עצומה, שאינה תלויה בשום גורמים חיצוניים, אלא חיה היא את חייה הפנימיים העמוקים על פי הרצון שהוטבע בו בטבע ברייתו. רצון זה, יש ומתגלה הוא בצורה מטושטשת, אבל מכיון שהוא מהוה את מרכזיות אישיותו, בודאי יש כוחו להתקדם ולהבליט את עצמותו, ולשפוך אור גם על העבר הבלתי רצוי. והתקדמות זו באה ע"י היסוד המוסד המתחדש את הבריאה כולה, ובתוכה גם את האדם, והיא התשובה שקדמה לעולם.

זוהי הקונצפציה המקורית היהודית שר' אלעזר בן דורדיא רמו עליה, ושרבנו הקדוש הביע אותה בהסברה רחבה ומקיפה. באינטואיציה עמוקה שחדרה לתוך חזיון נאדר זה — הוא התשובה — ראה אותה, איך שהיא הולכת ומאירה בכל העולמות כולם, ודלה אורות אלה ושכבס בתוך ספר קטן זה, וממנו הולכים האורות ומאירים עליו ואינם פוסקים.

התורה והפסיקה

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שימון גדין קמני צין האמת, שיהא הפנעון? מזה החוטא על-חטאים אצו שעשה ברצונו ומצדו — שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשב מרשעו, כדי שיהיה ויאבד חטא נשעשה. הוא שהקדוש-ברוך-הוא אמר על-ידי ישעיהו: השמן לב-העם הזה ואנני הקבד ועניו ישע פרוזה בעיניו, ובאנני ישמע ויקבו ינין ושב ורפא לוי (ישעיהו, ו, י); וכן הוא אומר: ויהי מלפנים המלאכי הקדושים ויבויים ויבניו ומפעתיים בגביאיו עד עלות חמת-י; בעמו עד לאין מרפא (דברי הימים-ב, א, טז); פדומר: חטאי ברצונם והרבו קלשע עד שנתחייבו למנע מהם התשובה, שהיא הפרפא. לפיכך פתוב בתורה: ונתקמי את-לב-פרעה (שמות י, ד). לפי שחטא מצדו תחלת וסרע קישאל הקרים בצרצו, שצאמר: הנה נתקמה לו (שם א, א) גמן סדין למנע התשובה ממנו עד שגברע ממנו — לפיכך חזק הקדוש-ברוך-הוא את-קבו. ולמה הנה שולח לו ביד משה ואמר: שלח, וצעה תשובה, וכבר אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: אין אמתה משלח, שצאמר: ואתה וצדדיך יבטימי כי טרם תיראון מפניי? אלהים (שמות ט, ז); ואולם בצבור זאת העמדתך בצבור תראתך את-פחי ולמצן ספר שמי בכל-הארץ (שם, טז) — כפי הודיע דכאי העולם, שגומן שמונע הקדוש-ברוך-הוא התשובה לחוטא, אינו יכול לשב — אלא ימות ברשעו שעשה בתחלה ברצונו. וכן סיוון — לפי צולות שקני לו? נתחב למנע מך התשובה, שצאמר: כי-הקשה לי אלהי את-רוחו ואמץ את-קבוי (דברים ב, ז). וכן הנכנענים — לפי תועבותיהם מנע מהם התשובה עד שעשו מלקמה עם ישראל, שצאמר: כי-מאת ה' היתה? חזק את-עכם לקבאת הפלקמה את-ישראל? למצן הנוריקם (יהושע יא, כ). וכן ישראל בימי אליהו — לפי שהרבו קלשע מנע מאותם הפרכים קלשע משונה, שצאמר: ואתה הסבט את-דכם אתרנית (מלכים-א י, ז); פדומר: מנעם מהם התשובה; נמצאת אומר: שלא גור האל על-פרעה הקרע קישאל, ולא על-סיוון חטא ברצו, ולא על-הנכנענים הקתעבי, ולא על-ישראל לצבד צבונתה — אלא אלא פלם חטאי מצדכם וקלם נתחייבו למנע מהם התשובה.

התורה והפסיקה

אחד מהיסודות של התשובה, במחשבתו של האדם, הוא הכרת האחריות של האדם על מעשיו. שבא מתוך אמונת הבחירה החפשית של האדם. וזהו גם כן תכן הודיו המחבר עם מצות התשובה, שמודה האדם שאין שום ענין אחד, שיש להאשימו על החטא ותוצאותיו, כ"אם אותו בעצמו. וכוה הוא מברר לעצמו את חפס רצונו ועצם יכלתו על סדרי תניו ומעשיו, ומתוך כך הוא מפנה לפניו את הדרך לשב אל ד', לחדש את חיי פסדר הטוב, אשר יכיר שהוא מצלח בעדו כאשר ישאב ממקור הדעת, המתחבר אל קדשת אור התורה, המשכיבת נפש.

ואחרי הידיעה הבחירה, שהשאלה על-דבר שני הפכים בנושא אחד היא רק תכונה יחסית לנו, לגבי שכלנו המגבל, ואינה שייכת כלל בחק בורא כל, אדון כל החקים, וסבת כל הסבות, מקור החקמה ובונה התבונה, ברוך הוא, הנונו נכונים להבין שיש מקום גם להשקפה של בחירתו של האדם וחספו וגם לאי-בחירתו ואי-חספו, והדברים נמשכים מכל הזרמים שבהנה. אך כל זמן שלא שב האדם מחטאו, לא סדר לו את ארחות תשובתו, תרי הוא מנח תחת הסבל של בחירתו והאשמה של כל מעשיו, וכל תוצאותיהם הרעות משלות עליו. אמנם אחרי הארת התשובה מיד נמסרים למפרע כל המגרעות שבתניו, וכל המעשים, שלגבי צרכו של האדם אינם טובים, ותוצאותיהם הן מרות לו, לרשות הגבה, וכלם נצרכים מחוץ ליסוד חפשו ובחירתו, ומצטרפים הם לרשות ההנהגה העליונה, רשות הגבה, אשר כל מעשיו פעלת לגמרי. וכל זה הוא ביחש להצד הרע שבמעשיו, מה שאין כן הצד הטוב — כלו הוא קשור עם חפשתו של האדם. וכפי אותה המדה שתכן התשובה מתגבר, והצד הרע שבמעשיו הולך ונתקמר שרשות הבחירה החפשית שלו, ונמסר לרשות העליונה, ששם כלו הוא טוב, ולא יגרף רעיו. ככה מתקשר יותר הצד הטוב שבמעשיו וכל תכן תניו לרשות בחירתו וחפשו, להגדיל אורו ועשרו לשעה ולנצח, והאדר וכל עולמו, ובמדה ידועה כל העולמים, מתעלים בזה, ומתבהרים בהכרה העליונה של הטוב העליון, שהמדה הטובה היא היסודית הפוללת, והראשית וגם האחרית של כל ההנהגה, טוב ד' לכל ורחמי על כל מעשיו¹⁶.